

АСАНБЕКОВА Н.А.

¹Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы
¹Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Бишкек, Кыргызская Республика

ASANBEKOVA N.A.

¹Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyz Republic
nurzada671@gmail.com

КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАКТАРЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫ КОЛДОНУУНУН ЗАРЫЛДЫГЫ

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ НА УРОКАХ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ЭТНОПЕДАГОГИКИ

THE NECESSITY OF APPLICATION IN THE LESSONS OF THE KYRGYZ LANGUAGE OF ETHNOPEDAGOGY

Элдик педагогиканын калыптануу, өнүгүү мезгили улут жаралган мезгилде эле калыптанып, көптөгөн кылымдарды өткөрдү, ал улам мезгил өткөн сайын мазмуну байып, ичине улам жаңы элементтерди сыйдырып жүрүп отурду, ошентип, бай тарыхка ээ болгон педагогика биздин замандын адамдарына кызмат кыла баштады. Оозеки мурастын уникалдуу, кайталангыс үлгүсү «Манас» эпосунан тартып ондогон кенже эпостор, элдик дастандар адамга тарбия берүүнүн мыкты үлгүсүн калтырышты. Макалада этнопедагогиканын элементтерин окутуу менен тарбиялоодо кеңири пайдаланууну сунуш кылган соңку изилдөөлөрдүн алгылыктуу табылгаларын жалпы билим берүүчү орто мектептердин жогорку класстарындагы кыргыз тили сабактарында колдонуунун айрым жактарын сунуштадык.

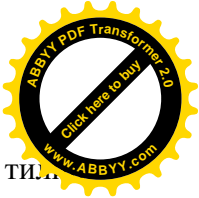
Өзөк сөздөр: этнопедагогика, кыргыз тили, окутуу жана тарбиялоо, элдик педагогика, дидактика.

Становление, развитие народной педагогики приходится на период становления нации, пережив века, но по прошествии времени ее содержание обогатилось, она впитала в себя все новые элементы, так, педагогика, имеющая богатую историю, стала служить современному человеку. Устные уникальные наследия, начиная от неповторимого образца эпоса «Манас», десятки малых эпосов, народные сказания оставили нам чудный образец воспитания человека. В материале предлагаем наряду с элементами этнопедагогического обучения широко использовать на уроках кыргызского языка в старших классах общеобразовательных средних школах полноценные находки (открытия) последних исследований.

Ключевые слова: этнопедагогика, кыргызский язык, обучение и воспитание, народная педагогика, дидактика.

The formation, development of folk pedagogy falls on the period of the formation of the nation, having survived the centuries, but as time passed, its content was enriched, it absorbed all-new elements, so pedagogy, which has a rich history, began to serve modern people. Oral unique heritage, starting from the unique sample of the epic "Manas", dozens of small epics, folk tales have left us a wonderful example of human upbringing. In the material, we propose, along with elements of ethnopedagogical education to wide use full-fledged findings (discoveries) of the latest research in the lessons of the Kyrgyz language in the senior grades of secondary schools.

Key words: ethno pedagogy, Kyrgyz language, training and education, folk pedagogy, didactics.

Республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринде кыргыз тили мамлекеттик тил катары окутуунун көйгөйлөрү окумуштуулар тарабынан ар тараптуу изилденип, учурда окутуунун методикасы калыптанып, өнүгүү жолунда бара жатат. Ошентсе да андай сабактардын педагогикалык-дидактикалык: билим берүүчүлүк жана тарбиялык натыйжалуулугун арттыруу ишинде айрым муктаждыктар бар. Изилдөөлөрдө көбүнчө окуучуларга грамматикалык материалдарды курулай жаттатуу, эрежелердин алкагынан чыкпаган методиканы сунуш кылган учурлар арбын экендигин белгилей кетүү зарыл.

Бул билдирүүдө биздин айтайын дегенибиз андай изилдөөлөргө баа берүү эмес, асыресе, жогорку класстардагы кыргыз тили сабактарында элдик педагогиканын элементтерин кеңири пайдалануу аркылуу андай сабактардын педагогикалык-дидактикалык натыйжалуулугун арттыруу тууралуу болмокчу.

Бирас, этнопедагогиканын элементтерин сабактарда кеңири пайдалануу боюнча ата мекендик окумуштуулардын изилдөөлөрүндө алгылыктуу пикирлер айтылган. Ошол эле профессор Ж. Чымановдун, А. Муратовдун, А. Алимбековдун, С. Иптаровдун, С. Рысбаевдин, С. Саакееванын, В. Мусаеванын, Б. Абдухамидованын, Б. Оторбаевдин окуу-методикалык куралдары, мезгилдүү басма сөздөрдөгү макалалары мунун айкын далили. Бул окумуштуу-методисттердин пикиринде да сабактарда грамматикалык эрежелерди курулай жаттатуудан эч кандай жакшы натыйжа болбостугун, билим берүүнүн мазмуну менен формасын, сапатын жакшыртуу ишинде окуучунун өзүнө, анын жеке мүмкүнчүлүктөрүнө багыттап сабак уюштурууну, учурда кеңири кулач жайып келе жаткан гумандаштыруу педагогикасынын элементтерин кыргыз элинин кыртышына ылайыкташтырып пайдаланууну сунуш кылышат.

Этнопедагогика илимине негиз салган окумуштуулардын бири Г.Н.Волков: «Элдик педагогика дегенибиз – бул элдин кылымдар бою топтолгон таалим-тарбиялык көз караштары менен турмуштук тажрыйбасы, ал эми этнопедагогика – ошол коомдук ой-пикир менен турмуштук тажрыйбаны иликтеп-үйрөнүүчү илим тармагы», – деп аныктаган [5]. Ошондой эле анын пикирин улантып, толуктоо менен окумуштуу А. Алимбеков «элдик педагогика – элдик оозеки чыгармачылыкта, үрп-адат, каада-салттарда, оюн жана оюнчуктарда сакталган элдин педагогикалык идеяларынын жана тарбиялык тажрыйбаларынын тутуму», «тарбия жаатындагы элдик эмпирикалык билимдер», «оозеки педагогикалык чыгармачылык» [1], – деп таамай белгилеген. Этнопедагогика илимине негиз салына электен мурда элдик педагогиканын өзү жашап келгендиги белгилүү. Ал эпостордо, элдик оозеки чыгармачылыкта, дастандарда, макалдарда, улуттук оюндарда сакталып, таалим-тарбия берүүдө элдик билим катары манасчылар айтуучулар, дастанчылар, жомокчулар тарабынан берилип келген.

Элдик педагогиканы иликтеген этнопедагогика илими – жалпы педагогиканын бир бөлүгү, ошондой эле ал – белгилүү бир элдин, улуттун педагогикалык асыл-ойлорун изилдеген илим. «Кыргыз элдик педагогикасынын негиздери элдин каада-салтында, үрп-адатында, элдик (улуттук оюндарында), өзгөчө элдик оозеки чыгармаларда берилип, сакталып, баркталып жана муундан муунга ар түрдүү формада берилип келгендиги белгилүү», – дейт профессор Ж.Чыманов [7]. Чындыгында элдик педагогиканын элементтери жана каражаттары тарбиялоо маселесинде чоң ролду ойноп келген жана алар окутуунун булагы катары каралууга тийиш.

Бул багытта ар бир сабакта, айрыкча кыргыз тилин окутууда элдин оозеки адабиятынын, элдик каада-салт менен үрп-адаттарынын үлгүлөрүн окуу каражаты катары кеңири пайдаланып, өсүп келе жаткан муунга жаңы форматта жеткирүүбүз зарыл, мында этнопедагогиканын элементтерин пайдаланбай туруп жакшы натыйжаларга жетүү оңой болбойт.

Бүгүнкү күндө окуучулар технологияга абдан эле берилип баратышат. Бул аларды коомдук реалдуу турмуштан алыстатып, жашоо жөндөмдүүлүктөрүн үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүн азайтууда. Буга байланыштуу, келечек муундун камын көрүп, алардын муктаждыктарын канааттандыруубуз зарыл. Өспүрүмдөрдүн технологияга сүңгүп кирип бара жатканын эске алуу менен окутуунун методикасын алардын кызыкчылыктарына ыңгайлаштыруу оң натыйжа бермек. Мында баалуулуктарды сактоо маанилүү, ошондой

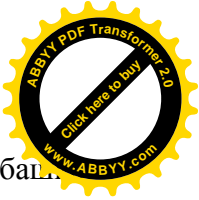
эле аларды жаңыртып, замандын талабына туура келтирүү керек. Болбосо ал колдонууда чыгып калат. Дүйнөгө атагы чыккан Kodak жана Nokia бренддерин мисал келтирели. Бул компаниялар брендди улам жаңыртып, жаңы өзгөчөлүктөрдү, артыкчылыктарды колдонууга сунуштабаганы үчүн индустриядан сүрүлүп чыгып калды. Билим берүүдө дагы дал ушундай. Глобалдашуу заманында атаандаштыкка туруктуу болуу үчүн билим сапатты жогорулатуу керектиги талашсыз. Бирок сапатты жогорулатуу үчүн тыштан келген баалуулуктарды бүкүлү бойдон кабыл алуу жакшы натыйжа бербей тургандыгын тажрыйба тастыктады. Улуттун унгусу болгон улуттук баалуулуктарды өзөк кылуу менен окутуунун жана тарбиялоонун жаңы методдорун, ыкмаларын жана мамилелерин иштеп чыгуу милдети турат. Мисалы, республикабызда «Манас таануу» интеллектуалдык теле таймашы, «Сармерден» кыз-жигиттер айтышы, төкмө акындырдын «Айтыш» долбоору, «Төкмө келсе төр бошот», «40 күн Манас айтуу» сыяктуу улуттук баалуулуктардын негизинде иштелип чыккан долбоорлор эл тарабынан жылуу кабыл алынып, өзүнүн үзүрүн берип жатат десек болот. Ааламдашуунун алкагында улуттук баалуулуктардан ажырап калбаш үчүн окутуу жана тарбиялоо иштеринде дагы аларды улам толуктап, өнүктүрүп, учурга ыңгайлаштырып колдонуп туруу керек. Муну менен узак жылдардан бери салттуу методдор менен сабак өтүп жүргөн мугалимдер окуучуларга улуттук баалуулуктарды үйрөтүүдө жаңы методдорду пайдаланып, эксперимент кылуулары зарыл.

Балдар төрөлгөн күндөн тартып эле бир нерсени үйрөнүүгө шыктуу жана жаратман болуп жаралышат. Ар бир окуучунун өзгөчөлүктөрү, артыкчылыктары, таланттары жана шыктары болот. Мугалимдерге алардын ар биринин мүмкүнчүлүктөрүн ача билүү жөндөмдүүлүгү керек. Мисалы, сүрөт тартууга шыктуу окуучунун жөндөмүн арттырыш үчүн эпостогу каармандарды комикс түрүндө тартуу жана тарткан комикс боюнча баяндама жасоо тапшырмасын берип, аны окутууга шыктандырууга болот. Окуучу мында комикс тартуу үчүн чыгарманы терең изилдөөгө аракет жасайт. Окуучулардын мындай мүмкүнчүлүктөрүн ачуу, энергиясын жана интеллектуалдык ой-жүгүртүүсүн туура багытка пайдалануу мугалим үчүн да, коом үчүн да чоң жетишкендик болор эле.

Ошондо окуучуларыбызда терең билим менен билгичтиктер орноп, мекенди сүйүү, мекенчил адам катары калыптанып, өз эли менен жеринин чыныгы жараны катары калыптана алат. Орто мектепти аяктоо алдында турган жогорку класстардын окуучуларына мындай билим менен тарбия берүүнүн мааниси абдан эле чоң. Айрыкча, кыргыз элинин байыртан бери баалап-барктап келе жаткан баалуулуктары – улууну урматтоо, кичүүгө ызат көрсөтүү сыяктуу элдик педагогиканын элементтери азыркы педагогиканын жана дидактиканын кыйгап өтүүгө болбой турган каражаттары болуп калды.

Билим берүү менен тарбия тармагына соңку мезгилдерде тыштан кирген инновациялык процесстер акырындап жүрүп отуруп салттуу педагогиканын элементтерин эскирген метод катары күн тартибинен четтете баштады. Бирок мунун да зыяндуу жактары жок эмес. Сабактарда салттуу, классикалык педагогиканын жакшы алгылыктуу жактарын алып, аларды инновациялык процесстер менен жуурулуштуруу зарылдыгы бар. Ошол эле мезгилде демократиянын шарданы менен турмушка активдүү аралашып бараткан «эркиндик» менен «өзүм билемдик» барып-келип ар бир окуучуда өзүмчүлдүк-эгоизм, ар кандай нерседен кынтык издөө мүнөзүн калыптандыраарын да унутта калтырбоо керек. Элдик нарк менен элдик баалуулуктар ушул сыяктуу жат көрүнүштөрдүн алдын алат.

Элдик педагогиканын калыптануу, өнүгүү мезгили улут жаралган мезгилде эле башталып, көптөгөн кылымдарды өткөрдү, ал улам мезгил өткөн сайын мазмуну байып, ичине улам жаңы элементтерди сыйдырып жүрүп отурду, ошентип, бай тарыхка ээ болгон педагогика биздин замандын адамдарына кызмат кыла баштады, легендага айланып калган Жээренче чечен, Токтогул ырчы менен Толубай сынчы, оозеки мурастын гениалдуу, ары кайталангыс үлгүсү «Манас» эпосунан тартып ондогон кенже эпостор, элдик дастандар адамга тарбия берүүнүн мыкты үлгүсүн калтырышты. Тил сабактарында ар дайым жетекчиликке алына турган сөз өнөрү мына ошолордон бери кастарланып келет. Алардын насыяты «Бутунан мүдүрүлгөн турат, сөзүнөн жаңылган турбайт» деген макалда калды. Элдик жөө жомок, жомокторду, мифтер менен легендаларды, макал-лакаптар менен

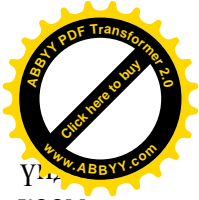
табышмактарды айтпаганда да, оозеки формада муундан-муунга сакталып келген балдардын мурастар элдик педагогиканын түгөнгүс казынасына айланганына күбө болуудабыз.

Этнопедагогиканын элементтерин окутуу менен тарбиялоодо кеңир пайдалануунун сунуш кылган соңку изилдөөлөрдүн алгылыктуу табылгаларын жалпы билим берүүчү орто мектептердин жогорку класстарындагы кыргыз тили сабактарында колдонуунун айрым жактарын сунуштоону туура көрдүк:

Саламдашуу, коштошуу маданияты тууралуу. Жалпы адамзаттын, ар бир улуттун өкүлдөрүнүн бири-бири менен баарлашуусу саламдашуудан башталгандай эле ар бир сабак жылмаюудан башталганы оң. Ар бир адам саламдашуу, ар бир сабактын башталышы жакшы сөз менен жылмаюудан башталса, башкалардын да мамилеси ошондой болот, анткени «жакшы сөз жан эргитет» эмеспи. Пайгамбарыбыз Мухаммед Саллалооху Вассалам айткандай «Саламдашуу ар бир адамга жарык тартуулаган сыяктуу, ал мээрим менен жакшылыктын да жышааны». Айрыкча жогорку класстын окуучуларын маданияттуу саламдашуу менен коштошуунун этикасына көндүрүү керек. элдик салтка ылайык кичүү адам – улууга, атчан адам – жөөгө биринчи салам узатат. Жашы улгайган адамдар, аксакалдар менен учурушканда эки колдоп колуңду сун. Саламга алик алуунун да элдик салттары, жөрөлгөлөрү бар, «арыбаңыз» деген саламга «бар болуңуз» деген жооп ылайыктуу. Соңку мезгилдерде саламдашуунун жана коштошуунун «саламатсызбы», «кош келиңиз» деген сыяктуу варианттары колдонулуп калды. Эшиктен кирген адам биринчи учурашуу салты илгертен эле сакталып калган. Мына ушулардын баарын жогорку класстын окуучулары биле жүрүүсү шарт. Дегинкиси, мугалим мындай таалимди үйрөтүп жатып, окуучуларга өзү үлгү болушу абзел. Бул да маданияттуулуктун белгиси. Баалуулуктар окуучуларга сабактан тышкары дагы үйрөтүлүш керек. Саламдашуу маданиятынан тышкары адамдар менен баарлашуу, топ менен иштөө жөндөмдөрүн калыптандыруу аларды келечек турмушка даярдайт.

Сүйлөшүү, баарлашуу маданияты. Тил – бул карым-катыштын, баарлашуунун негизги куралы. Адамдар баарлашып жатып айлана-чөйрөсүн, бири-бирин таанып өздөштүрүшөт. Демек, ар кандай сабактын, айрыкча кыргыз тили боюнча сабактардын негизги каражаты – тил, сөз, ал эми алардын практикалык мааниси – баарлашуу. Көнүгүүлөр окуучулардын өз алдынча ойлонуусун талап кылып, ой-жүгүртүүнү жана өз ара байланышты бекемдеши керек. Ошону менен бирге окуучуларга ылайык келген олуттуу жана маанилүү тексттерди чогултуп окутканда окуучулар сабакка жандуу аралашып, кызыгуусу артат. Кыргыз тили сабактарында турмуштук ар кандай кырдаалдардын, дидактикалык материалдардын, макал-лакаптардын, көркөм чыгармалардын тексттеринин мисалында туура, так, түшүнүктүү сүйлөөнү, ойду ырааттуу берүүнү, өз алдынча текст түзүүнү, образдуулукту, көркөмдүүлүктү сезүүнү, дилбаян, эссе, доклад даярдоону, долбоор жазууну, терең ойлонууну гана үйрөтпөстөн, аларга өз ара баарлашууну да үйрөтөт. Мында окуучулар академиялык гана билим албастан, адам баласына тиешелүү болгон пикир алышуу, адамдарды көндүрүү, ишендирүү, дипломатиялык сүйлөшүү, эл алдында сүйлөө жөндөмдүүлүктөрүн арттырып, айрым окуучулардын лидерлик сапаттарын да калыптандырууга түрткү берет.

Баарлашуунун этикасы тууралуу. Баарлашып жаткан адамыңа туура эмес, так эмес суроолорду берип, андан туура, так жоопту күтүүгө болбойт. Баарлашуунун этикасын өзүбүздөн баштаганыбыз оң болот. Сабактарда да биз окуучуларыбызды турмуштук ар кандай кырдаалдарда мүмкүн болушунча маданияттуу сүйлөшүүгө көндүрүүбүз зарыл. Биринчиден, «Улууга урмат, кичүүгө сый», «Жаш келсе ишке, кары келсе ашка» деген макалдардын этимологиялык маанисин чечмелеп, анын адеп-ахлактык маанисин түшүндүрүп, буларды ар дайым жетекчиликке алып, тарбиялуу, маданияттуу болууга үндөө керек. Айталы, убадалашкан жерге кечигип жатсаң, кечирим сурап алдын ала эскертүү; бирөөнүн бир нерсесин алуудан мурда уруксат суроо; бейтааныш адамдарга сый-урмат менен кайрылуу; эки адам сүйлөшүп жатканда сөздөрүн бузбоо ж.б. Экинчиден, «Жылуу сөз сүйлөп, жыланды ийинден чыгарууга болот» дегендей, сөзүңдө дайым жөнөкөйлүк, жумшактык болушу керек деген сыяктуу маселелерди эскерте жүрүү зарылдыгы бар. Адепсиз сөздөргө жана туура эмес жасалган мамилелерге сөзсүз жооп кайтаруу зарыл эмес, жөн гана сылык болуу керек. Албетте, коом мугалимди күзгү катары

кабыл алып, андан жогорку моралдык жоопкерчиликтерди күтөт. Бирок бала үлгүсү, урканын жана көргөнүн мектепте, коомдук жайларда кайталагандыктан, ата-энелер, коом дагы тарбия берүү процессине катышуусу чоң мааниге ээ. Анткени билим берүү жана тарбиялоо системасы өз алдынча жалгыз система эмес. Бул тараптан алганда жоопкерчиликти жалгыз мугалимге жүктөп койбостон, ата-энелер жана жалпы коомчулук ички маданияттарын өнүктүрүп, моралдык жактан туруктуулукка ээ болушу кажет, анткени биз, баарыбыз коомдо болобу, социалдык тармактарда болобу сүйлөгөн сөзүбүз жана жазган постторубуз аркылуу жаштарга үлгү көрсөтүп жаткандыгыбызды унутпашыбыз керек. Анткени, билим берүү жана тарбиялоо – бул келечек муунга кам көрүү, инвестиция кылуу.

Кыргыз коомунда, тилекке каршы соңку мезгилдерде билим берүү жана тарбия мекемелеринде элдик педагогиканын элементтери кеңири пайдаланылбай жаткандыгынын кесепетинен мугалимдер менен окуучулардын, ата-энелер менен балдардын ортосунда бекем түшүнүүчүлүк, жакшы ымала-мамиле бекемделбей же солгундап бараткандай туюлат. Ал эми айрым педагогдор этнопедагогиканын зарылдыгы анчалык эмес деген калпыс пикирди айтышат. Анда өнүккөн өлкөлөрдө жакшы натыйжа берген окутуунун технологиялары, бизге келгенде жакшы таасир бербей калышынын себеби эмнеде болуп жатат? Бул жогоруда белгилегендей, кыргыз менталитетин, баалуулуктарын, өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн эске албастан, бүкүлү бойдон таңуулагандыктан улам болуп жүрбөсүн. Чынында ар бир эл өзүнүн басып өткөн жолуна, бай тарыхына, улуттук баалуулуктарына артыкчылык берүү менен таалим-тарбия ишин жүргүзүүгө тийиш. Ошону менен биргеликте инновациялык технологияларды өз кызыкчылыктарына ыңгайлаштырып пайдалануусу зарыл. Билим берүү менен тарбия процессинде этнопедагогиканын теориялык жана практикалык мааниси абдан зор экендиги талашсыз чындык. Ушуга байланыштуу азыркы шартта окуучуларды мектеп курагынан тартып элдик педагогиканын нугунда тарбиялоо концепциясын иштеп чыгуу зарылдыгы турат.

Дегинкиси, ар кандай предмет болбосун, анын билим берүү, окутуу милдеттери менен кошо тарбия ишин да эриш-аркак жүргүзүү милдети турат. Бирок ошол милдет улуттун, этностун абалтан келе жаткан салттарына ылайыкталып, гумандуулук педагогикасынын талаптарынын чегинде, баланын жан дүйнөсү, эрк менен эсептешкендей абалда жүргүзүлүшү керек. Мындай ыкма-мамилелерди педагогика менен дидактика илимдери ар тараптуу колдойт.

Адабияттар тизмеси

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. I бөлүк. [Текст] /А.Алимбеков – Б.: 1997. – 67 б.
2. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. [Текст] / А.Алимбеков. – Б.: 2001. – 42 б.
3. Акматалиев А. Кыргыздын көөнөргүс дөөлөттөрү [Текст] / А. Акматалиев // Окуу куралы. – Б., 2001. 388 б.
4. Асанбекова Н. А. Элдик педагогиканын материалдарын окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө колдонуу [Текст] / Н.А. Асанбекова // Вестник КГУСТА . – Бишкек, 2015. – №1 (47) – 80-84-б.
5. Волков Г.Н. Этнопедагогика. [Текст] / Г.Н.Волков – Чебоксары, 1974. – 145 б.
6. Кадыралиев К. Этнопедагогика – улуттук нуктагы таанып-билүүнү жана тарбиялоонун булагы [Текст] / К.Кадыралиев. – Б.: 2010. – 486 б.
7. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Б.: 2009. – 118 б.